

С.Костилюва

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ЦЕНТРІВ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ, 90-ті рр. ХХ ст.

Вивчення історії періодики за часів існування СРСР проводилося переважно на кафедрах історії КПРС. Спрямовані на обґрунтування історико-ідеологічних концепцій правлячої партії, ці дослідження цілком і повністю відбивали залежність і самих науковців, і друкованих видань від ідеологічного диктату партії. Ситуація кардинально змінилася з проголошенням у 1991 р. суверенної України. За умов формування нового національного інформаційного простору постало завдання вивчення української періодики за весь період її існування, вироблення наукових підходів, які могли б виступити міцним ґрунтом для подальших історико-журналістських досліджень.

Після краху комуністичної ідеології та відмови від “марксистсько-ленінської методології” виразно заявили про себе суттєві проблеми на шляху вивчення історії української преси. Йшлося, передусім, про відсутність наукового інструментарію (невиробленість методик) та невизначеність методологічних засад дослідження періодики. Став очевидним також брак пресознавців. На відміну від минулого, коли дослідники преси складали помітну частку в цеху істориків, за нових умов переважна їх більшість переорієнтувалася на теми загальноісторичного характеру. Це було зрозумілим з огляду на потреби заповнення чисельних так званих “білих плям” в українській історії та вироблення на цій основі нових наукових концепцій. Давалися взнаки і складності економічного характеру. Під загрозою виявилось саме існування багатьох наукових

інститутів, розпочався відтік висококваліфікованих кадрів з наукових і освітніх установ.

І все ж, попри всіх складностей дослідницька діяльність у галузі вивчення української преси поступово набирає силу. Чимало спеціалістів наукових інститутів та вищих навчальних закладів обрали сферою своїх наукових інтересів минуле і сьогодення українських друкованих ЗМК. Виникли спеціалізовані наукові центри, найбільш активними з яких, на думку авторки, можна вважати Дослідницький центр історії української преси у Києві та Науково-дослідний центр періодики у Львові. Дана стаття присвячена огляду їх діяльності.

В березні 1993 р. при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (з 1989 р. має статус науково-дослідного інституту) був створений Науково-дослідний центр періодики (директор – доктор історичних наук М. Романюк). Штат працівників центру незначний, проте завдяки залученню до виконання наукових проектів працівників архівних та наукових установ, навчальних закладів багатьох регіонів України він поступово перетворився на один із потужних осередків наукового вивчення історії українських часописів.

Головні завдання, що ними впродовж усього періоду свого існування займається центр, полягають у тому, щоб опрацювати багатотомний репертуар українських періодичних видань ХІХ-ХХ ст., підготувати на цій основі фундаментальну працю з історії журналістики, а також видати біобібліографічну енциклопедію, присвячену видатним журналістам минулого і нашого часу.

Відправним моментом для проведення наукових дослідів є вироблення періодизації історії становлення та діяльності української преси. За слушним зауваженням українського джерелознавця А. Санцевича, саме за допомогою періодизації “відбувається осмислення історичного процесу, виявлення його внутрішніх закономірностей, що відкриває шляхи до наукових узагальнень¹”.

Радянська періодизація історії преси ґрунтувалася на ленінській періодизації революційного руху в Росії, і була неприйнятною власне для української преси, яка мала свою специфіку і особливості розвитку. Прагнучи розробити підходи до нової періодизації, працівники НДЦП розгорнули на початку 90-х рр. широке обговорення цієї важливої наукової проблеми. У ході дискусій висловлювалися різні пропозиції щодо визначення основних структурних одиниць історичного процесу. Наприклад, доцент факультету журналістики Львівського державного університету ім.І.Франка І.Моторнюк запропонував скористатися періодизацією, що її розробив для історії української літератури видатний український вчений М.Грушевський.² Проте науковці центру подали більш вдалу періодизацію. Використавши хронологічно-проблемний метод, доповнивши його регіональним принципом, вони розподілили весь процес історії української періодики на чотирнадцять періодів: зародження й становлення української журналістики від найдавніших часів до середини ХІХ ст.; формування журналістських систем у 60-90-ті рр. ХІХ ст.; українська журналістика епохи першої народної революції, 1898-1907 рр.; українська журналістика 1905-1914 рр.; українська журналістика періоду Першої світової війни, 1914-1917; українська преса періоду революції в Росії та національно-визвольних змагань України, 1917-1920 рр.; преса Радянської України, 20-30-ті рр.; західноукраїнська преса 20-30-х рр.; українська еміграційна преса, 20-40-і рр.; українська преса періоду Другої світової війни, 1939-1945 рр.; преса в Україні після Другої світової війни. Тоталітарна журналістика, 1945-1990 рр.; українська преса поза межами України; українська підпільна і неформальна преса, 60-90-ті рр.; преса періоду розбудови української державності, з 1991 р. і до наших днів³. Ця періодизація отримала в цілому позитивний відгук науковців – істориків журналістики, пресологів.

Важливою умовою дослідження історії друкованих ЗМК є наявність репертуару української періодики. На основі розробленої “Схеми повного бібліографічного опису періодичного видання”⁴, працівники центру розпочали роботу над підготовкою такого репертуару, описавши впродовж 1993-1999 рр. 1258 періодичних видань⁵. Останніми роками побачили світ ряд каталогів періодичних видань. Зокрема, здійснено бібліографічні описи періодичних видань Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття 20-40-х рр. На особливу вагу заслуговують укладені М.Романюком та М.Галушко описи “Українські часописи Коломиї (1865-1994 рр.), “Українські часописи Північної Буковини (1870-1940 рр.)” В 1998 р. там же побачила світ праця “Періодика Західної України 20-30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії”⁶.

Важливе місце в роботі центру посідає і пресолографія. У ході складання біобібліографічного словника “Українська журналістика в іменах” вченими введено до наукового обігу чимало відомостей про життя і діяльність українських журналістів, редакторів та видавців, імена яких до цього часу залишалися маловідомими. Вже побачили світ шість випусків цієї праці⁷.

Результати наукових досліджень працівників центру регулярно публікуються на сторінках “Збірника праць”⁸. Поряд із цим видаються й монографічні дослідження. Серед них - монографії М.Романюка “Українська преса Північної Буковини (1918-1940), Н.Антонюка “Українське культурне життя в Генеральній губернії (1939-1944 рр.) та ін. Широкий розголос мають щорічні конференції, організатором яких виступає центр, і в ході яких науковцями репрезентуються проміжні результати новітніх дослідів. Це стосується як минувшини, так і новітніх проблем функціонування української преси, життя і творчості відомих українських публіцистів. Під час конференцій традиційно працюють такі секції, як “Історія української періодики”, “Українська періодика: традиції, сучасний стан, перспективи”, “Українська журналістика в іменах” та ін. Наразі

опубліковано шість збірників матеріалів конференції⁹. За відомостями, поданими в останньому з них, у п'яти попередніх конференціях брали участь 682 дослідників, виступи 453 з них були опубліковані¹⁰.

На відміну від львівського НДЦП, який є порівняно молодогою установою, Інститут журналістики при Київському університеті імені Тараса Шевченка (до недавнього часу його очолював доктор історичних наук, професор А.Москаленко, тепер - професор В.Різун) має давні традиції дослідницької роботи, які сягають ще часів функціонування його як факультету журналістики¹¹.

Кафедра періодичної преси – провідна у структурі Інституту журналістики. Поряд із цим в його складі успішно діє як недержавна неприбуткова громадська організація Дослідницький центр історії української преси (ДЦІУП), головні завдання якого полягають у сприянні процесу розвитку української журналістики з історичної перспективи, активізуванні науково-дослідницької роботи в цьому напрямку, а також залученні студентської молоді до осмислення проблем вітчизняних ЗМК¹².

Так само як і у львівському центрі, тут проводиться значна робота щодо систематизації відомостей для створення репертуару української періодики. З цією метою за допомогою комп'ютерної технології формується інформаційний банк даних, яким надалі користуватимуться науковці у ході дослідів. Практичним результатом цієї роботи є видання ряду бібліографічних списків періодичних видань за регіонами України, а також місцями розселення української діаспори. Зокрема, значний інтерес представляють покажчики, підготовлені Н.М.Сидоренко – “Українська періодика в Італії (1905-1995)”, “Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1838-1917)”, “Періодичні видання Полтавської губернії (1838-1917)” та ін.¹³

Серед пріоритетних тем, які досліджують вчені Інституту, зокрема ДЦУП – історія української преси, роль сучасних засобів масової комунікації у процесах державотворення в Україні, соціо-культурні аспекти права на комунікацію у перехідному суспільстві, інформаційно-публіцистичні та комунікативні проблеми телерадіомовлення України та ін.¹⁴ Заслужують на увагу оригінальні дослідження та навчальні видання, підготовлені А.Москаленком, Т.Приступенко, В.Шкляртом та ін.¹⁵ Чимало цікавих підходів щодо вивчення вищеозначених наукових проблем містять видані на базі Інституту збірники наукових статей¹⁶.

За сприянням і участю Інституту було проведено чимало наукових конференцій та “круглих столів”. Позитивний резонанс в наукових колах мали форуми, присвячені ролі ЗМК в розбудові громадянського суспільства, а також у громадсько-культурних процесах в Україні, історії становлення українських пресових видань за кордоном та ін. Практично всі матеріали конференцій опубліковані¹⁷.

Таким чином, науковий доробок учених Інституту журналістики та ДЦУП є доволі вагомим. Скласти більш конкретне уявлення про нього дозволяють два бібліографічні покажчики, підготовлені кандидатом історичних наук, доцентом Черняковим Б.І.: перший з них ураховує 583 публікації з 48 випусків “Вісника Київського університету” (серії “Філологія та журналістика”, 1958-1966, “Журналістика”, 1967-1974; 1993-1998)) та Республіканського міжвідомчого наукового збірника “Журналістика. Преса, телебачення, радіо” (1976-1993), а другий – 203 публікації вчених Інституту журналістики за період 1993-1999 рр.¹⁸

Науковці Інституту журналістики, НДЦП підтримують тісні наукові контакти з зарубіжними навчальними закладами і організаціями в США, Німеччині, Голандії, Італії, Болгарії, Швейцарії та інш. Для координації діяльності у царині дослідження історії української періодики встановлено зв'язки зі

спорідненими центрами й установами, зокрема у Львові, про який ішлося вище.

Звичайно, львівський та київський Центри зовсім не єдині установи, в яких зосереджена наукова робота по вивченню історії друкованих ЗМК. Як багатофункціональне і складне явище засоби масової комунікації України є предметом наукових дослідів політологів, соціологів, філософів, істориків багатьох інститутів НАН України, а також державних і недержавних навчальних закладів. Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що саме київський і львівський центри демонструють значну активність у напрямку вивчення історії українських друкованих засобів масової комунікації. Навіть побіжний огляд їх роботи переконує в тому, що їх стараннями створено солідну базу для подальших наукових досліджень.

ПРИМІТКИ:

1. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. – К., 1990. – С.37.
2. Моторнюк І.Л. Центр періодики і проблема періодизації. – Ратуша. – 1996. – 13 січня.
3. Романюк М. Історія української преси: Проблеми періодизації // Збірник праць НДЦ періодики /Ред кол.: М.М.Романюк (відп.ред.) та ін. – Львів, 1994. – Вип.1. – С.6-13.
4. Романюк М. Схема повного бібліографічного опису періодичного видання // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1994. – Вип.1. – С.271-290.
5. Від редактора // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення VI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 2000. – С.8.
6. Українські часописи Коломиї (1865-1994 рр.) /Укладачі: Романюк М.М., Галушко М.В. – Львів, 1996; Періодика Західної України 20-30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії. – Львів, 1998. – Т.1. – 328 с.; 1999. – Т.2. – 360 с. та ін.
7. Див.: Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника [біобібліографічні статті про відомих, малознаних і забутих українських журналістів] /За ред. М.Романюка).

- Львів, 1993-1999. Вип.1. – 1994. – 233 с.; Вип.2. – 1995. – 337 с.; Вип.3. – 1996. – 424 с.; Вип.4. – 1997. – 352 с.; Вип.5. – 1998. – 410 с.; Вип.6. – 1999. – 472 с.
8. Див.: Збірник праць науково-дослідного центру періодики /Ред. кол. М.М.Романюк (відповід. ред.) та ін. – Львів, 1994-1999. Вип.1. - 199. – с; Вип.2. – 1995. - 420 с.; Вип.3. - 199. – с.; Вип.4. – 199. - с.; Вип.5. - 199. – с; Вип.6. – с.
9. Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 9-10 грудня 1993. – Львів, 1993; Теж. Доповіді та повідомлення другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 21-22 грудня 1994. – Львів, 1994; Теж. Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 1995. – Львів, 1995; Теж. Тези доповідей і повідомлень четвертої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 19-20 грудня 1997. – Львів, 1997; Теж. Доповіді і повідомлення V Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 27-28 листопада 1998. – Львів, 1999; Теж. Доповіді і повідомлення VI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 11-13 травня 2000. – Львів, 2000.
10. Від редактора // Українська періодика: історія і сучасність... – Львів, 2000. – С.8.
11. Див.: Різун В. На міцному крилі традицій і нових ідей: Бесіда з Директором Інституту журналістики, професором В.Різунюк // Урядовий кур'єр. – 2000. – 24 травня. – С.13.
12. Див. Миронченко В. Інформаційне радіомовлення України (Сторінки історії). – К., 1996. Дослідницький центр історії української преси / Рекламний проспект на обкладинці книги.
13. Сидоренко Н.М. Українська періодика в Італії (1905-1995): ДЦІУП. – К., 1996 та ін.
14. Інститут журналістики. Довідник. – К., 1998. – С.4.
15. Див.: Миронченко В. Інформаційне радіомовлення України (Сторінки історії). – К., 1996. – 56 с.; Москаленко А.З. Вільна преса в демократичній державі. – Берлін, 1995; Приступенко Т.О. Сучасні політичні і економічні умови діяльності журналістики України. – К, 1997; “Четверта влада”: Свобода і незалежність мас-медіа в Україні /Укл. В.Піховшек та ін. – К., 1997; Шкляр В. Політика, преса, влада. – К., 1993 та ін.

16. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: історико-теоретичний нарис (підготували Шкляр В.І. та інш. – К., 1996-1998. Вип.1. – 1996. – 166 с.; Вип.2. – 1997. – 139 с.; Вип.3. – 1998. – 120 с.; Українська журналістика в контексті світової. Збірка наукових праць – К., 1998 – 36 с.; 1999 – 70 с.; Інформаційна сфера як духовне явище: Збірник статей /Під ред А.З.Москаленка. – К., 1999. – 119 с. та ін.
17. Національна ідея та національна своєрідність українських засобів масової інформації: Асиміляція чи інтеграція в багатонаціональних суспільствах Центрально-Східної Європи: Матеріали “круглого столу”. Київ, 20-22 грудня 1996 /Упоряд. Н.М.Сидоренко. – К., 1997. – 114 с.; Преса і розбудова громадянського суспільства: Тези наукової конференції. Київ, 30 березня – 1 квітня 1993 р. / Під редакцією А.З.Москаленко – К.: ВПЦ, Київський університет, 1993 – 68 с.; Роль засобів масової інформації в громадсько-культурному процесі в Україні: Матеріали наукової конференції. Київ, 30-31 березня 1995 р. – К., 1995 – 104 с.; Українська преса за межами України: Матеріали науково-теоретичної конференції. Київ, 25-26 квітня 1996 р. – К., 1996 – 101 с.; Українська журналістика – 99. - К, 1999 та ін.
18. Див.: Журналістикознавчі публікації у серіальних виданнях Київського університету імені Тараса Шевченка, 1958-1998. Укладач Черняков Б.І. - К., 1999 – с. (книжка видана коштами автора); Українське журналістикознавство в працях науковців Інституту журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, 1993-1998: Вибрана бібліографія. Уклали Іванов В.В., Черняков Б.І. – К.: Центр вільної преси, 1998. – 23 с.